

Toliau aprašysime schemą, verčiančią mokytojus keisti savo vaidmenį, – iš klasės valdovo, karaliaus ar karalienės tapti vadovu, gidu. Geras gidas kartais veda nuo pat pradžių ir sako: „Eikite paskui mane“. Kartais jis atsidurs eilės gale, kad įsitikintų, ar nėra atsilikėlių. O sykiomis jis tiesiog įduoda mokiniams parengtą medžiagą, kad šie, savarankiškai ją išmokę, grįžtų paklausti, pasidalyti savo nuomone.

Toliau aptarsime, kaip apibūdinti darbą tokio mokytojo, kuris laiko save gidu. Parengiamojoje pakopoje pedagogo užduotis – paskatinti vaikus daugiau sužinoti apie tai, kas labiausiai pravers jų patirčiai. Mes šią pakopą vadiname *žadiniu* (*evocation*). Antrą pakopą galima laikyti pamoka. Joje mokiniai gauna naujos informacijos bei idėjų ir įsisąmonina jų prasmę. Jie gali skaityti tekstą, žiūrėti filmą, klausytis paskaitos ir daryti bandymą. Tai *prasmės suvokimo etapas* (*realization of meaning*). Keista, bet šioje pakopoje tiesioginė mokytojo įtaka mokiniui yra mažiausia. Trečią pakopą vadiname *apmąstymu* (*reflection*). Ir vaikai, ir mokytojas nagrinėja, kas vyko pirmame ir antrame etape. Taip jie suvokia, kas išmokta ir ko siekti toliau. Dabar šias pakopas aptarsime smulkiau.

Žadinimas ir į(si)traukimas

Įsivaizduokime tokį atvejį: į klasę įžengia smagiai nusiteikęs mokytojas (nesvarbu, kokios disciplinos – istorijos, matematikos, kalbos ar fizikos). Jis iš anksto mėgaujasi būsimais pamokos rezultatais. Rengdamasis jai, mokytojas pervertė šūsnį naujos literatūros, surado gerų iliustracijų, padėsiančių sudominti mokinius. Kad šie bus aktyvūs ir smalsūs, mokytojas beveik neabejoja. Jis gerai pažįsta klasę, žino, kad vaikai išprusę, imlūs naujovėms, ypač jeigu jos tiesiogiai susijusios su aplinka. Šiandienos tema labai tam dėkinga. Tačiau... Pamoka aiškiai nepavyko. Mokiniai nuo pat pirmųjų minučių buvo nedėmesingi, gyvai aptarinėjo savus reikalus arba tiesiog aiškiai nuobodžiavo. Kodėl? Juk, regis, taip gerai buvo apgalvota pamokos struktūra. Mokytojas paaiškino nagrinėjamos temos reikšmę kasdieniame gyvenime, susiejo naujas žinias su kitų disciplinų duomenimis, dėstė gana problemiška, parodydamas įvairiausias galimus klausimų sprendimo būdus.

Nusiminęs mokytojas savo nesėkmę aptarė su kolegomis. Bendrose diskusijose paaiškėjo, kad mokiniams ši tema nebuvo visai nauja. Ėmęsis visiškos atsakomybės už jos pateikimą bei stengdamasis „duoti kuo daugiau“, mokytojas pamiršo, kad prieš jį – asmenybės, turinčios savą patirtį ir keliančios savus klausimus. Kolegų akimis, pati didžiausia nenusisekusios pamokos priežastis – nuo pat pirmųjų pamokos minučių nuslopinta mokinių iniciatyva.

Kitą pamoką minėtasis mokytojas pradėjo kitaip. Atviru, su nauja tema susijusiu klausimu jis siekė mokinius įtraukti, leisti pasidalyti savo patirtimi, išankstinėmis žiniomis. Štai čia ir prasidėjo... Kiekvienas norėjo pasakyti, ką žinąs ar bent jau manąs, kad žino. Mokinių žinios buvo įvairialypės. Vienas pavyzdžių pateikė iš matyto animacinio filmo, kitas – iš skaitytos apysakos, trečias visai

neseniai žurnale buvo radęs įdomų straipsnį. Laikas nenumaldomai bėgo, tad mokytojas buvo priverstas pasisakymus ryžtingai nutraukti. Rezultatas – ir ši pamoka nedaug kuo skyrėsi nuo pirmosios. Po trumpos aktyvios įžangos vieni moksleiviai visą pamoką negalėjo nusiraminti, kiti vėl neparodė mokytojo aiškinimams dėmesio. Šiajam teliko dar kartą kreiptis į kolegas...

Aprašytais atvejais pedagogas neskyrė reikiamo dėmesio dviem kertinėms pedagoginio proceso problemoms – žadinimui ir į(si)traukimui. Jos labai svarbios ir ugdant kritinį mąstymą.

Žadinimas ir į(si)traukimas – pirmoji kritinio mąstymo pakopa

Supaprastintai mokymąsi galima apibrėžti kaip veiklą, kuria siekiama įgyti naujų žinių, jas suprasti ir gebėti jomis naudotis. Naujos žinios niekada nėra visiškai izoliuotos nuo jau turimos informacijos. Valingai ar nevalingai kiekvienas žmogus nuo pat gimimo kaupia informaciją, nuolat papildo savo žinių atsargas. Tarsi kompiuterio duomenų bazėje, žmogaus sąmonėje nauja informacija ieško vietos greta panašios į save. Kritinis mąstymas padeda žmogui įvertinti naujas žinias jau turimos informacijos atžvilgiu. Toks mąstymas dažnai skatina pasirinkti vieną iš trijų galimų atvejų:

- naujoji informacija nedera su jau turima, todėl visiškai atmetama ar ignoruojama;
- gautoji informacija nedera su jau turima, todėl senosios žinios atmetamos, ignoruojamos, ir toliau vadovaujamosi vien naujomis;
- naujoji informacija dera su jau turima, todėl ji papildo ir patikslina senąją.

Taip vyksta tik tada, kai pasitelkiamas kritinis mąstymas. Bet kritiškai mąstyti neįmanoma, jei į mokymąsi ir mąstymą įsitraukiama per mažai, jei nesužadina naujai veiklai. Daugelis mokinių ateina į mokyklą nusiteikę mokyti pasyviai. Jie įsitikinę, kad iš mokytojo arba vadovėlio gaus užtektinai žinių. Tokiems mokiniams žinios – nekintamas dalykas. Jas tereikia įsiminti ir paprašytiems pakartoti, kad parodytų, jog mokosi. Taigi šiame veiklos modelyje mąstymui tarsi nėra vietos. Vadovaudamiesi tokia nuostata, mokiniai neįsitraukia į kritinį mąstymą tol, kol nepaskatinami to daryti ir pradėti sąmoningai mokyti. Tik tada jie įsitraukia į mokymąsi ir gali prisiimti už jį atsakomybę. Pamokose, kuriose mokiniams leidžiama likti pasyviems, kuriose nesužadina jū kūrybinės galios, paprastai nepastebima mokinių kritinio mąstymo.

Pirmoji iš trijų mąstymo ir mokymosi schemos pakopų yra *žadinimas ir į(si)traukimas*. Jos esmė – mokiniai bando aktyviai prisiminti, ką jau žino kalbama tema. Tai skatina pasitikrinti žinias ir pradėti mąstyti ta tema, kuri netrukus bus smulkiai nagrinėjama. Tokio įsitraukimo svarba – per šią pradinę veiklą mokiniai susikuria tam tikrą kontekstą, asmeninių žinių pagrindą, prie kurio vėliau bus priduriamos naujos žinios. Informacija, pateikta be konteksto, arba informacija, kurios mokiniai nesugeba susieti su turimomis žiniomis, greitai pamirštama.

Žadinimo ir į(si)traukimo tikslai

Pirmas žadinimo ir į(si)traukimo pakopos tikslas – *padėti mokiniams pasitikrinti jau turimas žinias ir įsitikinimus, susikurti platesnį pagrindą, į kurį remsis ilgalaikis naujos informacijos supratimas*. Be to, tai padės nustatyti netiksliai suprasistas, supainiotas ir klaidingas žinias, kurios neišryškėtų turimų žinių ir įsitikinimų aktyviai netiriant.

Antras tikslas – *išjudinti mokinius*. Tik aktyviai įsitraukus į mokymąsi, atsiranda prasmingas, ilgalaikis, kritiškas supratimas. Aktyvus įsitraukimas reiškia, kad mokiniai kokia nors forma parodo savo požiūrį į naują informaciją ir išreiškia tai savo mąstymu, raštu ar kalba. Taip įsisauganamos asmeninės žinios ir iškyla anksčiau tam tikra tema susikurta schema. Iškilus tokiai schemai, mokiniams lengviau susieti naują informaciją su jau žinoma.

Trečias žadinimo ir į(si)traukimo pakopos tikslas – *susidomėjimas tema ir tikslo nusistatymas*. Tikslingas mokymasis visada veiksmingesnis už netikslų. Tačiau tikslai esti dvejopi: apibrėžti mokytojo (ar vadovėlio) ir pačių mokinių. Pačių mokinių tikslai stipresni už iškeltus išorės šaltinių, ir susidomėjimas dažnai lemia tikslą. Nesant susidomėjimo, motyvai pertvarkyti schemą ar priimti naują informaciją išblėsta.

Yra dar ir ketvirtas šios pakopos tikslas – *išankstinio subjektyvaus požiūrio į naujas žinias, idėjas apribojimas*. Kritinis mąstymas – tai atvirumas naujoms mintims. Paprastai į naujus dalykus žiūrime tarsi pro tam tikrus akinius, t. y. pasitelkę turimos informacijos nuotrupas. Įvairūs nauji dalykai vertinami tik vienu požiūriu – asmeninės patirties pagrindu. Tačiau toks vienpusis pasaulio vertinimas labai ribotas. Taip gaunama tik dalis tiesos. Todėl pirmojoje kritinio mąstymo pakopoje siekiama parodyti, kad pasaulį galima matyti ne pro vienus „akinius“, kad aplinkinių vertinimai ir patirtis gali būti kitokie. Taip kuriamas pagrindas abejoti savo patirtimi ir skatinamas noras pasitikrinti.

Žadinimo ir į(si)traukimo būdai bei priemonės

Nors mokytojui žadinimo pakopoje suteikiamas platus pasirinkimas, visais siūlomais metodais siekiama vieno tikslo – padėti mokiniams susumuoti turimas tam tikros temos žinias, sužadinti jų smalsumą ir apibrėžti mokymosi tikslus. Kitaip sakant, veiksmingi žadinimo metodai skatina aktyvų mokymąsi. Visų žadinimo ir į(si)traukimo metodų schema maždaug vienoda: pradžioje pateikiama užduotis, sutelkianti dėmesį į būsimą medžiagą. Ja siekiama pakviesti mokinius peržvelgti ankstesnes būsimos temos žinias ir kelti klausimus, orientuotus į žinių spragas arba tiesiog į naują informaciją.

Pažvelkime į veiklos, kuri gali būti panaudota žadinimo ir į(si)traukimo pakopoje, variantus.

Išankstinis išdėstymas. Tai trumpas pokalbis ar kitoks smalsumą žadinantis supažindinimas su tema (pavyzdžiui, prieš imdamasis smulkiai nagri-

nėti 1848 m. revoliuciją, mokytojas gali paskaityti tomis dienomis rašyto dienoraščio ištrauką ir trumpai pakalbėti apie joje atsiskleidžiančią autoriaus nuotaiką).

Kryptingi klausimai. Keliami klausimai, į kuriuos bus atsakyta supažindinant su tema arba skaitant (pavyzdžiui, gamtos mokslų pamokoje kryptingi klausimai gali skatinti mokinius pamėginti iš anksto nuspėti, kas, jų many- mu, atsitiks, ir tokius savo spėjimus pagrįsti).

„Proto šturmas“. Individualiai ar poromis sudaromas sąrašas tos temos da- lykų, kurie mokiniams jau žinomi.

„Tinklo nėrimas“. „Proto šturmo“ metodu mokinių pasiūlytos idėjos gra- fiškai išdėstomos pagal vienos su kita sąsajas.

Kryptingas skaitymas ir mąstymas. Tekstas suskaidomas į dalis, ir mokinių paprašoma nuspėti, kas kūrinyje nutiks toliau arba ko jie išmoks (jeigu tekstas informatyvus).

Iš anksto pateikiami terminai. Mokiniai gauna trumpą teksto termi- nų sąrašą ir pamėgina nuspėti, kaip tie terminai galėtų tarpusavyje sietis.

„Žinau ir noriu sužinoti...“ Mažos mokinių grupės ar visa klasė kartu išsako, ką jau žino kalbama tema, ir kelia klausimus, į kuriuos ieškos atsa- kymo nagrinėdami tekstą.

Laisvas rašymas. Prieš įsitraukdami į pamoką, mokiniai laisvai rašo, ką jau žino, jaučia ar norėtų sužinoti nagrinėsima tema.

Aplinka, kurioje vyksta žadinimas ir j(si)traukimas

Norint mokinius sužadinti ir įtraukti į kritinį mąstymą, ypač svarbu sukurti skatinančią aplinką. Vienas iš svarbiausių tos aplinkos rodiklių yra *laikas*. Prieš mąstant apie ką nors naują, kiekvienam žmogui reikia laiko suvokti, ką jis jau žino ar mano žinąs norima tema. Taip pat reikia laiko, kad išreikštų mintis savais žodžiais ir išgirstų, kaip jos skamba. Pagaliau pasidalyti mintimis irgi reikia laiko. Be šito grįžtamojo ryšio negalima išgirsti kitų žmonių minčių, kurios įgalina pato- bulinti ar permąstyti savąsias. Taigi, norint skatinti kritinį mąstymą, reikia per pamokas mokiniams skirti pakankamai laiko išsakyti savo mintis ir užmegzti kon- struktivų grįžtamąjį ryšį.

Antras svarbus kritinio mąstymo aplinkos rodiklis yra *iniciatyvos skatinimas*. Mokiniai ne visada linkę laisvai samprotauti apie tai, kas jiems atrodo svarbu. Ne- retai jie laukia, kad mokytojas pateiktų „vieną teisingą atsakymą“. Kartais ir moky- tojai nėra įsitikinę arba bijo dėl to, ką mokiniai mano apie informaciją arba kaip ją supranta. Daug pastangų dedama jų mąstymui kontroliuoti arba nukreipti, tarsi be to vaikų mintys taptų nekontroliuojamos ir tam tikru atžvilgiu išnyktų. Iš tikrųjų yra

priešingai. Kai mokiniai nuolat skatinami pareikšti savo požiūrį, kai supranta, kad jų nuomonė vertinama, kai tiki, kad mokytojas laukia jų minčių ir įsitikinimų, tuomet jie paprastai stengiasi būti labai atsakingi ir rūpestingi. Mokiniai ima labiau vertinti savo pačių mąstymą ir žiūri į šį procesą bei jo rezultatus daug rimčiau.

Trečia kritinio mąstymo aplinkos kūrimo sąlyga – *laisvė ir tolerancija*. Įsitraukdami į kritinį mąstymą, mokiniai aktyviai plėtoja abstrakčias hipotezes, įvairiai siedami mintis ir sąvokas. Vienos kombinacijos gali atrodyti labiau, kitos mažiau produktyvios, dar kitos pradžioje atrodys priimtinos, bet apmąsčius jų reikšmė sumažės. Dar kitos koncepcijos pradžioje gali pasirodyti netgi kvailokos, tačiau toliau apmąstomos ir tobulinamos įgauna vertę. Kad toks mąstymas laisvai plėtotųsi, reikia mokiniams leisti samprotauti, kurti, protingai ar „kvailai“ formuluoti idėjas. Supratę, kad tai priimtina, jie aktyviai įsitraukia į kritinę analizę.

Leidus mokiniams laisvai samprotauti, atsiranda minčių ir nuomonių įvairovė. Stengimasis apriboti mokinių nuomones tolygus norui apriboti jų mąstymą. Kad kritinis mąstymas klestėtų, klasėje būtina sukurti atmosferą, garantuojančią, jog laukiama įvairių idėjų ir visos jos toleruojamos.

Laisvai mąstyti gali būti rizikinga. Kartais kyla keistų, juokingų ar prieštaringų minčių. Sekti „kvailas“ idėjas, beprotiškas kombinacijas ar trikdančias sąvokas yra mąstymo proceso dalis. Mokytojai turi įtikinti mokinius, kad tai natūrali mokymosi dalis. Taip pat svarbu paaiškinti, kad idėjų išjuokimas nebus toleruojamas, nes taip mąstymas varžomas. Geriausiai mąstoma nepavojingoje aplinkoje, kai kiekvieno mintys gerbiamos, o mokiniai skatinami aktyviai įsitraukti.

Dar viena svarbi sąlyga – *skatinimas dalytis nuomonėmis bei žiniomis*. Jis reikalauja iš besidalijančiojo padaryti ką nors kitų labui. Tą, kaip svarbų socialinį įgūdį bei gebėjimą išlikti, tėvai skiepija savo mažamečiams vaikams. Tačiau vaikai pradeda dalytis žiniomis ne todėl, kad tėvai to nori, bet kad suvokia, jog dalijimosi esmė yra atpildas. Jie supranta, kad ką nors atiduodami gauna ir tam tikros naudos. Dalijimasis visą gyvenimą išlieka svarbiausias mokymosi įgūdis. Dalydamiesi per pamokas mintimis, bendraamžiai priversti klausytis, susilaikyti nuo vertinimų arba pasakyti, ką jie tam tikru klausimu mano. Mainais jie įgyja kolektyvinės kitų išminties, o tai pasireiškia bent jau išraiškingesne kalba ir platesniu kontekstu savo idėjoms pritaikyti.

Pasiūlymai mokytojui

Planuojant pamoką, privalu nuolat mąstyti šiais klausimais:

- Kaip mokiniai bus skatinami kelti klausimus ir nusistatyti mokymosi tikslus?
- Kaip mokinių mąstymas bus kreipiamas temos link?
- Kaip bus įkvepiamas jų smalsumas?
- Kaip mokiniams bus primenamos ankstesnės jų žinios?

Jeigu šie klausimai ir atsakymai į juos taps kasdieniu mokytojo rūpesčiu, pirmoji kritinio mąstymo pakopa – žadinimas ir į(si)traukimas – taps veiksminga pamokos dalimi, ir galbūt nekils rūpesčių, aprašytų šio straipsnelio pradžioje...